

A pénzügyi és társadalmi kirekesztődés egymásra visszaható kapcsolata a kiválasztott közép- és kelet-európai országokban

Byambasuren Dorjnyambu¹

Összefoglaló

A tanulmány elsődleges célja megvizsgálni, hogy a társadalmi kirekesztődést, depri-
vációt magyarázó kockázati tényezők hogyan hatnak a pénzügyi kirekesztődésre,
illetve, hogy van-e visszafelé irányuló hatás is. Ezt az egymásra visszaható ok-oko-
zati összefüggést szimultán egyenletekkel történő modellezéssel vizsgálja a szerző.
Az ok-okozati kapcsolódások mellett azonosítja azokat a legfontosabb személyes és
környezeti tényezőket, amelyek meghatározzák a társadalmi és pénzügyi kirekeszt-
tődés kockázatának valószínűségét. A modell demográfiai, társadalmi-gazdasági és
területi adatokat használ fel, amelyek forrása a 2016-os Life in Transition Survey
III. A tanulmány igazolja a visszaható ok-okozati kapcsolatot a pénzügyi és társa-
dalmi kirekesztődés között a kiválasztott közép-kelet európai országokban. Vagyis
a társadalmi kirekesztettség kockázatának kitettek nagyobb valószínűséggel vannak
kizárva a pénzügyi szolgáltatásokból is és fordítva.

KULCSSZAVAK: pénzügyi kirekesztődés, társadalmi kirekesztődés, szimultán
egyenletek modell, rekurzív bináris probit, Közép-Kelet Európa

JEL-KÓDOK: D14, G21, G41, I32

DOI: https://doi.org/10.35551/PFQ_2023_4_4

Bevezetés

A legtöbb embernek szüksége van pénzügyi szolgáltatásokra a mindennapi életben.
A bankszámla elengedhetetlen a számlák kifizetéséhez és a jövedelemszerzéshez,

¹ PhD jelölt, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, Magyarország,
ca6log@pte.hu; byambasuren81@gmail.com

továbbá gyakran a munkavállaláshoz és a társadalombiztosítási juttatások igénybevételéhez is szükséges. A váratlan kiadások is könnyebben teljesíthetők, ha a megtakarítások és az alacsony költségű hitelek egyszerűen hozzáférhetők. A jelzáloghitelek és a nyugdíjcélú megtakarítások pedig lehetővé teszik a lakásvásárlást és a nyugdíjcélú befektetést. A legtöbb ember rendszeresen igénybe veszi ezeket a szolgáltatásokat. Ezek a termékek azonban nem mindenki számára hozzáférhetők, és a világ lakosságának 31%-a nem rendelkezett bankszámlával 2017-ben (Demirgüç-Kunt et al., 2018). Napjainkban ez súlyosan akadályozza a társadalomban való részvételt, és a kevésbé ideális pénzügyi szolgáltatások a szükségesnél jóval többre kerülhetnek az egyének számára (Caplan et al., 2021). A pénzügyi kirekesztődés következményei erősebbek és súlyosabbak a társadalomból kirekesztettek vagy egyéb módon kiszolgáltatottak számára, például idős koruk, fogyatékoságuk, nélkülözésük vagy a digitális készségek hiánya miatt.

A pénzügyi kirekesztettségnek számos, széles skálán mozgó meghatározása van, de a legáltalánosabban a különböző pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiányát (Dymski, 2003) és a pénzügyi szolgáltatások igénybevételének hiányát (Anderloni et al., 2007) jelenti. A tanulmányok folyamat és következmény szempontjából is meghatározták a pénzügyi kirekesztettséget. Caplan et al. (2021) felülvizsgálja ezeket az egységes meghatározó jellemzőket a leginkább érintettek körére, a hozzáférés akadályozottságának jellegére, valamint a pénzügyi termékek és szolgáltatások típusaira vonatkozóan. Noha a pénzügyi kirekesztettség sokféle embercsoportot érint a különböző életszakaszokban, a szerzők elsősorban az alacsony jövedelműekre és kis vagyonúakra összpontosítottak. A szakirodalom bőségesen foglalkozik a hozzáférés akadályozottságával [1] és elsősorban az egyéni, lakossági, közösségi vagy intézményi szintű problémák miatti gyakorlati és politikai jellegű akadályozottságot mutatja be. A pénzügyi termékek és szolgáltatások terén a bankszámla-tulajdonlás a pénzügyi kirekesztettség leggyakrabban használt ismérve (Corrado & Corrado, 2015; Myers et al., 2012). A banki szolgáltatásokból való kirekesztődés (bankszámla hiánya vagy mobil pénzszolgáltató hiánya) a legsúlyosabb pénzügyi kirekesztés, mivel a bankszámla előfeltétele az egyéb pénzügyi szolgáltatásokhoz (megtakarítás/hitel) és a digitális fizetésekhez való hozzáférésnek.

Szintén széles körben elismert, hogy a pénzügyi kirekesztettség sokkal szélesebb körű társadalmi kirekesztettség része (Taket et al., 2009). A társadalmi kirekesztettség a társadalmi-gazdasági, kulturális és politikai egyenlőtlenségek összetett rendszerét jelenti, amely veszélyezteti az emberi jogok érvényesülését és az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférést, valamint egyéni, háztartási és közösségi szinten rontja az életminőséget. Ennek eredményeképpen a pénzügyi kirekesztettség egy kiterjedtebb folyamat részeként fogható fel, amely akadályozza a teljes körű társadalmi részvételt (Fernández-Olit et al., 2016; Urquijo, 2015). Ezen tanulmányok megállapították, hogy a pénzügyi kirekesztettség egyéni vagy háztartási szinten alakulhat ki, és erősíti a társadalmi kirekesztettséget, a szegénységet és az egyenlőtlenséget. Ezzel szemben felmerül a kérdés, hogy a társadalmi kirekesztettséget, hátrányos helyzetet vagy nélkülözést előidéző kockázati tényezők hogyan és milyen mértékben járulnak hozzá a pénzügyi kirekesztettséghez.

A jelen tanulmány elsődleges célja a pénzügyi és a társadalmi kirekesztettség közötti oksági kapcsolat vizsgálata. A szimultán egyenletek modellje a pénzügyi és társadalmi kirekesztettség oksági értelmezésének megfogalmazására használható. A szimultán egyenletek modelljének becsléséhez rekurzív bináris probitregressziót használok, mivel mindkét eredményváltozó bináris. A pénzügyi kirekesztettséget azzal mérhető, hogy az adott személynek van-e bankszámlája. A társadalmi kirekesztettséget azzal mérhető, hogy az adott személy tapasztal-e legalább egyet a következő három feltétel közül: a pénzbeli szegénység, anyagi és társadalmi nélkülözés, valamint alacsony munkaintenzitás. Ez az elemzési keret lehetővé teszi számunkra annak meghatározását, hogy a két függő bináris változó (bankszámlával nem rendelkezés és a társadalmi kirekesztettség) más változókkal (például személyes és környezeti tényezőkkel) együtt egyidejűleg magyarázza-e egymást. Legjobb tudomásom szerint egyetlen korábbi kutatás sem vizsgálta ezt az oksági kapcsolatot – különösen a közép- és kelet-európai országokban –, következésképpen ez a tanulmány ezzel járul hozzá a meglévő szakirodalomhoz.

Caplan et al. (2021) és Fernández-Olit et al. (2020) közelmúltbeli szakirodalmi áttekintései rávilágítottak arra, hogy ezen a területen szükség van a fókusz és a publikációs csatornák szélesítésére, mivel a szakirodalomban túlsúlyban vannak az USA-val és az Egyesült Királysággal foglalkozó tanulmányok. Nem egyértelmű, hogy a fejlett gazdaságokban a pénzügyi és társadalmi kirekesztettséget előidéző kockázati tényezők jelen vannak-e a fejlődő országokban is. A jelen kutatás ebből a szempontból a közép- és kelet-európai országokkal foglalkozik, és a Life in Transition Survey (LiTS) III adataira támaszkodik a közép- és kelet-európai országokban jelenlévő pénzügyi és társadalmi kirekesztettség értékelésében. Bár a LiTS III tizenegy EU-tag közép- és kelet-európai országra is kiterjed, a jelen tanulmány kilenc országgal foglalkozik [2]: Bulgária, Csehország, Horvátország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia és Szlovákia.

A tanulmány felépítése a következő. A 2. szakasz tárgyalja a szakirodalmat és a pénzügyi és társadalmi kirekesztettség kontextusát, a 3. szakasz meghatározza a tanulmány fogalmi keretét és hipotéziseit, a 4. szakasz pedig bemutatja az alkalmazott adatokat és változókat. Az 5. és 6. szakasz a becslési stratégiát és az eredményeket tárgyalja. A következtetést az utolsó szakasz tartalmazza.

Irodalom és kontextus

A szerzők a pénzügyi kirekesztettség különböző keresleti, kínálati és környezeti tényezőit ismertették. A tanulmányok számos keresleti tényezőt azonosítottak. Az idős kor, az elégtelen oktatás és készségek, a pénzügyi hozzáállás, a bizalom, a rossz egészségi állapot, a család szétesése és egyéb személyes tényezők általában hozzájárulnak a pénzügyi kirekesztettséghez (Caplan et al., 2021; Németh, Zsótér, et al., 2020; Rhine & Greene, 2013). A társadalmi kirekesztés veszélyének leginkább kitétek (például munkanélküliek, alacsony jövedelműek, rossz lakáskörülményűek, valamint anyagi és társadalmi nélkülözők) szintén jobban ki vannak téve a pénzügyi

kirekesztésnek. Fernández-Olit et al. (2016) megállapította, hogy a monetáris szegénységben élők 2,8-szer nagyobb valószínűséggel nem rendelkeznek bankszámlával [3], és a rendszeres jövedelemforrással nem rendelkezők a foglalkoztatottakhoz képest ötször nagyobb valószínűséggel nem vesznek igénybe banki szolgáltatásokat.

A Világbank 2017-es Global Findex Survey (GFS)[4] című felmérése szerint a kiválasztott közép- és kelet-európai országokban mintegy 18,5 millió felnőtt (22%) nem rendelkezett bankszámlával 2017-ben. A szegényebb felnőttek és a munkaerőpiacon nem jelenlévő felnőttek aránytalanul nagy hányadát teszik ki a bankszámlával nem rendelkezők. A közép- és kelet-európai országokban átlagosan a felnőttek 36,4%-a nem dolgozik, és a háztartások legszegényebb 40%-ában élő felnőttek 28,9%-a nem rendelkezett bankszámlával a 2017-es GFS idején (A-1. táblázat). A 2017-es GFS azt is megkérdezte, hogy a bankszámlával nem rendelkező felnőttek miért nem rendelkeznek bankszámlával. A közép- és kelet-európai országokban a két leggyakoribb válasz az volt, hogy nincs elég pénzük számlát nyitni (a bankszámlával nem rendelkezők 46%-a) és hogy a pénzügyi szolgáltatások drágák (32%-uk). Ezek az okok a kirekesztés problémáját a szegénységhez kötik. Pontosabban, az alacsony vagy kiszámíthatatlan jövedelem sokak számára korlátozhatja a pénzügyi szolgáltatásokhoz és más árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférést. Ez a korlátozott hozzáférés hozzájárul a szegénységi prémiumhoz, vagyis amikor a szegények magasabb árat fizetnek az árukért és szolgáltatásokért. A prémium ezután súlyosbítja a társadalmi és pénzügyi marginalizáció hatásait.

A keresleti oldali pénzügyi kirekesztettség önkirekesztésnek is tekinthető (Appleyard, 2011; Koku, 2015). Akik a kirekesztettséget választják azáltal, hogy nem rendelkeznek bankszámlával, különböző okokból tesznek így. Egyeseknek nyelvi, kulturális és vallási okai vannak, míg mások saját elmondásuk szerint kényelmetlenül érzik magukat a bankok miatt vagy úgy érzik, nem látják őket szívesen a bankokban, vagy nem bíznak a bankokban. Egyesek közvetett hozzáféréssel is rendelkezhetnek, például valaki más bankszámláját használva (Rojas, 2010).

A kínálat terén az egyének a bankokhoz kapcsolódó intézményrendszerek miatt pénzügyi kirekesztéssel szembesülnek. Eredendően profitorientált vállalkozásokként a bankok a piaci fejleményekre reagálnak, és hagyományosan nem számoltathatók el az erőforrások és lehetőségek társadalmi egyenlőtlenségeiért (Bernad et al., 2008). A pénzügyi kirekesztés intézményesen formális (pl. a bankokhoz való fizikai hozzáférés nehézségei) és informális (pl. a bankok magas és többszörös díjakat számítanak fel, minimális egyenlegkövetelményeket alkalmaznak, hiányos a kommunikációjuk és gyenge szolgáltatási teljesítményük van) kirekesztésként egyaránt érheti az egyénet. Ezen túlmenően Csorba (2020) hangsúlyozta a pénzügyi piac kínálati oldalának (bankok, pénzügyi intézmények és központi bankok) fontosságát a pénzügyi kultúra alakításában, különösen a hiedelmek és sztereotípiák terén.

Kearney (2021) szerint Európában a bankfiókok 25%-a el fog tűnni a következő három évben, mivel állandósult a világválság miatt a digitális banki szolgáltatások tartósan új ügyfélmagatartást idéztek elő. Európa-szerte jelentősen emelkedik a bankfiókbezárások száma. Az IMF 2021-es pénzügyi hozzáférési felmérése (Financial Access Survey) szerint az elmúlt öt évben a 100 000 felnőttre jutó ATM-ek száma

átlagosan 4%-kal, a 100 000 felnőttre jutó kereskedelmi bankfiókok száma pedig átlagosan 12%-kal csökkent a kiválasztott közép- és kelet-európai országokban (A-1. táblázat). Bár ezt a csökkenést várhatóan ellensúlyozni fogja a digitális banki szolgáltatások elterjedése, a digitális banki szolgáltatások használata nagy eltéréseket mutat az egyes országok között. Az IKT-használatra vonatkozó európai uniós statisztikák szerint az internetes banki szolgáltatások használata a kiválasztott országok körében 15% (Bulgária és Románia) és 80% (Lettország) között változik (A-1. táblázat). A digitális banki szolgáltatások egyesek számára tehát elérhetőbbé és kényelmesebbé tették a pénzügyi szolgáltatásokat, a bankbezárások és a digitális platformok hozzáférhetetlensége másokat azonban kedvezőtlenül érintett.

A politikai, gazdasági és rendszerszintű tényezőkből eredő környezeti tényezők lehetővé tehetik, hogy a pénzügyi intézmények a tehetősebb fogyasztókra és kevésbé az alacsonyabb jövedelmű, hátrányos helyzetű vagy a pénzügyi szolgáltatásokból kirekesztett emberekre összpontosítsanak (Appleyard, 2011; Bond & Krishnamurthy, 2004). Caplan et al. (2021) három fő tényezőt emel ki: a globalizációt, a formális pénzügyi intézmények deregulációját és az alacsony jövedelmű családok arányának emelkedését. A globalizáció és a dereguláció egyaránt a gazdagabb, elit és jövedelmezőbb ügyfelekért folytatott versenyre összpontosít. Ennek eredményeképpen a tőke az alacsonyabb jövedelmű közösségektől és egyénektől a pénzügyileg szilárdabb piacok felé áramlik, ami pénzügyi kirekesztéshez vezet. Az alacsony jövedelmű háztartások emelkedő száma hozzájárul a pénzügyi kirekesztéshez, különösen gazdasági recesszió idején. Gazdasági nehézségek idején a hátrányos helyzetűek szegmentációja felerősödik, és a hagyományos bankok és más hitelezők igyekeznek minimalizálni veszteségeiket; hajlamosak a társadalom leggazdagabb tagjait kiszolgálni (Leyshon & Thrift, 1995).

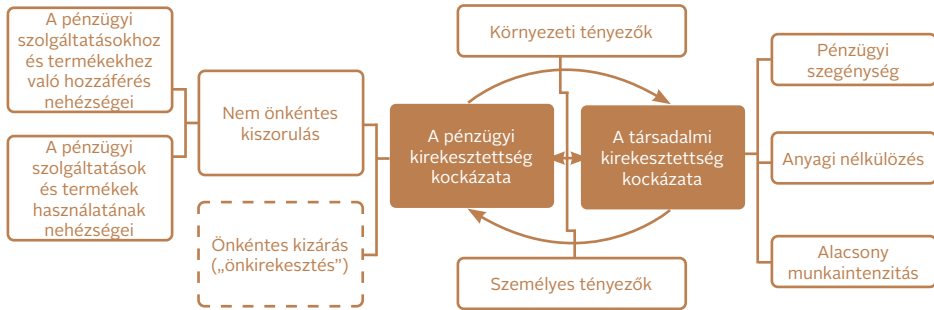
A jövedelmi különbségek és a földrajzi elhelyezkedés szintén hozzájárulnak a pénzügyi kirekesztéshez. Demircuc-Kunt & Klapper (2012) kimutatta, hogy a formális számlák használatának eltérése összefügg az ország jövedelmi egyenlőtlenségeivel. Némileg erős összefüggést találtak a számlaellátottság és a jövedelmi egyenlőtlenségeket mérő Gini-együttható között. Az egyes országokon belül gyakran mutatkoznak egyenlőtlenségek a pénzügyi szolgáltatások igénybevétele terén: a sűrűn lakott nagyvárosi területeken sokkal nagyobb a kiskereskedelmi hozzáférési pontok sűrűsége és a pénzügyi szolgáltatások használata, mint a vidéki területeken. A kiskereskedelmi hozzáférési ponthoz való közelség továbbra is kulcsfontosságú az egyének, különösen a szegények számára, akik kevésbé mobilak és kevésbé férnek hozzá a mobilpénzhez és egyéb új fejlesztésekhez (World Bank, 2014).

Fogalmi keret és hipotézis

A pénzügyi kirekesztődés egyszerre tekinthető a hátrányos helyzet, a szegénység és a társadalmi kirekesztődés tünetének és egyik okozójának, de a kapcsolat meg is fordítható. A jelen kutatás célja a pénzügyi kirekesztődés kockázata és a társadalmi kirekesztődés kockázata közötti körkörös kapcsolat vizsgálata. A Fernández-Olit et al.

(2016) által kidolgozott modell alapján a tanulmány koncepcionális keretét a következőképpen írjuk le:

1. ábra. Fogalmi keret: a pénzügyi és a társadalmi kirekesztés közötti kapcsolat

Forrás: Saját kidolgozás Fernández-Olit et al. (2016) alapján

Ebben a keretben a pénzügyi és a társadalmi kirekesztés közötti oksági kapcsolat olyan egyéni és környezeti tényezőkkel függ össze, amelyek felerősíthetik a kapcsolatot.

Pénzügyi kirekesztés. Lényeges különbséget tenni az önkéntes és nem önkéntes pénzügyi kirekesztettség között. A szakirodalom szerint egyesek önként zárkóznak el a pénzügyi szolgáltatásoktól, és ők nem jelentenek problémát a döntéshozók számára, mivel szolgáltatáshasználatuk hiánya a kereslet hiányából adódik (World Bank, 2014). Ez a tanulmány ezért inkább a nem önkéntes pénzügyi kirekesztettségére összpontosít. Ez a kategória a pénzügyi szolgáltatásokhoz és termékekhez való hozzáférés és azok használata során felmerülő nehézségekbe sorolható. A pénzügyi szolgáltatások igénybevétele és a pénzügyi termékek használata terén jelentkező akadályokból adódó pénzügyi kirekesztés leggyakoribb példáját azok jelentik, akik elégtelen jövedelem vagy túl magas hitelkockázat miatt nem jutnak hozzá a pénzügyi intézmények szolgáltatásaihoz.

Társadalmi kirekesztés. Adott háztartás jövedelme nem kizárólag a szegénységet és a társadalmi kirekesztettséget határozza meg; oka lehet a munkanélküliség, az alacsony munkaintenzitás, a foglalkoztatási státusz vagy egyéb társadalmi-gazdasági tényezők is. Az Eurostat három független mérőszámot kombinál a szegénység vagy a társadalmi kirekesztés kockázatának kitett személyek számának vagy arányának számításához. Azokra vonatkozik, akik a következő három helyzet legalább egyikében érintettek: i) monetáris szegénység, ii) anyagi és társadalmi nélkülözés, és iii) nagyon alacsony munkaintenzitás. A jelen tanulmány az Európai Stratégia 2020 [5] definíciójának felhasználásával kísérli meg kiszámítani ezen változók közelítését.

A **személyes tényezők** közé tartozik a nem, az életkor, az iskolai végzettség, a rossz egészségi állapot, a háztartás mérete, a háztartás jövedelme és a munkanélküliség. A szakirodalom alapján a pénzügyi és társadalmi kirekesztés egyeseket jobban érint, mint másokat. Az alacsony jövedelmű, alacsony iskolai végzettségű, egészségügyi problémákkal küzdő, munkanélküli és idősebb emberek nagyobb valószínűséggel nem rendelkeznek bankszámlával és nagyobb valószínűséggel vannak társadalmilag

kirekesztve, mint más csoportok. Ezen személyes változókon túlmenően a pénzügyi kirekesztés becslésénél figyelembe veendő még a pénzügyi intézményekkel szembeni bizalmatlanság és az otthoni internet-hozzáférés hiánya is. Ugyanígy – a társadalmi kirekesztettség kiszámításakor – a személyes változókon kívül figyelembe veendő még a hat év alatti gyermekek száma, az anya alacsony iskolai végzettség és a társadalmi élet hiánya is.

A szakirodalom a *környezeti tényezők* közé sorolja a földrajzi elhelyezkedést, a regionális jövedelemegyenlőtlenséget és az országokra meghatározott dummy változókat is. A szociálisan elszegényedett területeken, a nagyobb egyenlőtlenségekkel jellemezhető területeken és a vidéki területeken élők várhatóan nagyobb valószínűséggel lesznek anyagilag és társadalmilag kirekesztettek. Ezen túlmenően az országokra meghatározott dummy változók a pénzügyi szektor fejlettségében mutatkozó különbségeket és az országspecifikus társadalmi-gazdasági körülményekből eredő funkcionális különbségeket tükröző intézményi és piaci különbségeket ragadják meg a nemzeteken belül (Corrado & Corrado, 2015).

A szakirodalomból és a fogalmi keretből a következő hipotézisek adódnak:

- ia. hipotézis: Az egyének nagyobb valószínűséggel lesznek pénzügyileg kirekesztettek, ha a szegénység vagy a társadalmi kirekesztés veszélye fenyegeti őket.
- ib. hipotézis: Ezzel szemben az egyének nagyobb valószínűséggel lesznek társadalmilag kirekesztettek, ha pénzügyileg is kirekesztettek.

Adatok és változók

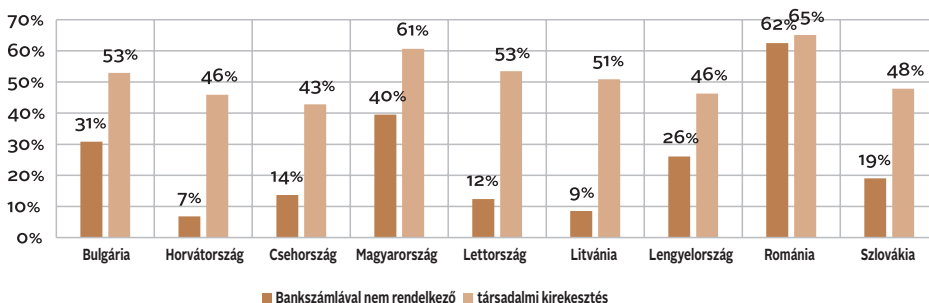
A jelen tanulmány az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) és a Világbank (WB) közös 2016-os LiTS III [6] adataira támaszkodik, amely 34 átalakulóban lévő országra terjed ki. A LiTS háztartási és attitűdfelmérés, amely adatokat gyűjt a válaszadók társadalmi-gazdasági helyzetéről, és rákérdez a különböző gazdasági, politikai és társadalmi kérdésekkel kapcsolatos véleményükre. A jelen tanulmány az Európai Unió (EU) kilenc közép- és kelet-európai tagállamára terjed ki: Bulgária, Csehország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia és Szlovákia. A mintában 10 477 háztartás szerepel, országonként körülbelül 1160 háztartás (1. táblázat).

A 1. táblázat a tanulmányban használt összes változót ismerteti a mintaátlagokkal együtt. Az előbbiekkkel összhangban a jelen tanulmány a bankszámlával nem rendelkezést használja a pénzügyi kirekesztettség egyik mérőszámaként, mivel ez szükséges az egyéb pénzügyi szolgáltatásokhoz, többek között a digitális fizetésekhez való hozzáféréshez. A *bankszámlával nem rendelkező* tehát azt méri, hogy a válaszadó rendelkezik-e bankszámlával. A mintában a válaszadók mintegy 24%-a nem rendelkezik bankszámlával. Horvátországban (7%) és Litvániában (9%) a legalacsonyabb a banki kirekesztettség, míg Romániában (62%) a legmagasabb, amelyet Magyarország (40%) követ (2. ábra).

Adott válaszadó akkor tekinthető társadalmilag kirekesztettnek, ha a következő három helyzet legalább egyikében van: monetáris szegénység, anyagi nélkülözés

vagy nagyon alacsony munkaintenzitás. A mintában a válaszadók mintegy 52%-át fenyegeti a szegénység vagy a társadalmi kirekesztés kockázata. A bankszámlával nem rendelkezőkhöz képest a társadalmi kirekesztés által fenyegetett válaszadók átlagos aránya minden országban jelentős, a csehországi válaszadók 43%-ától a romániai 65%-ig terjed (2. ábra). A kiválasztott országokban a nagyon alacsony munkaintenzitás volt a társadalmi kirekesztés leggyakoribb típusa: a válaszadók 38,6%-ának volt alacsony a munkaintenzitása. 27,2% volt anyagilag nélkülöző, és 12,7%-ot fenyegetett monetáris szegénység. A kiválasztott közép- és kelet-európai országokban a társadalmi kirekesztés kockázatának kitett válaszadók mintegy 6%-a élt egyszerre mindhárom szegénységi és társadalmi kirekesztési kockázattal küzdő családban.

2. ábra. A bankszámlával nem rendelkező és a társadalmi kirekesztés kockázatának kitett válaszadók aránya az egyes országokban

Forrás: LiTS III (2016), EBRD és VB

Ha a bankszámlával nem rendelkezőket a társadalmilag kirekesztettekkel hasonlítjuk össze, akkor a bankszámlával nem rendelkezők 78%-át fenyegeti a társadalmi kirekesztés veszélye, míg a társadalmi kirekesztés veszélyének kitettek 37%-a nem rendelkezik bankszámlával.

1. táblázat. A változók és a mintaátlagok listája

Változó neve	Jelölés	Leírás	Mintaátlag (N=10 477)
Pénzügyi kirekesztés	<i>Nem rendelkezik bankszámlával</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadónak nincs bankszámlája.	0,241
Társadalmi kirekesztés	SE	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó a következő három helyzet legalább egyikében van: i) monetáris szegénység, (ii) anyagi nélkülözés és (iii) nagyon alacsony munkaintenzitás.	0,520

Változó neve	Jelölés	Leírás	Mintaátlag (N=10 477)
Személyes tényezők			
Nő	<i>nő</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó nő.	0,580
Életkor	<i>kor</i>	a válaszadó életkorát években méri.	53,072
Oktatás		a válaszadó legmagasabb iskolai végzettségét a következő három dummy változóval mérjük:	
Alsó	<i>alokt</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó legmagasabb iskolai végzettsége alsó középfokú vagy annál alacsonyabb.	0,311
Középső	<i>közokt</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó legmagasabb iskolai végzettsége felső középfokú és középiskola utáni, nem felsőfokú.	0,471
Magasabb	<i>felokt</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó legmagasabb iskolai végzettsége felsőfokú vagy annál magasabb; ez a referenciakategória	0,218
Rossz egészségi állapot	<i>regáll</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó általános egészségi állapotát rossznak vagy nagyon rossznak minősítette.	0,157
Háztartás mérete	<i>htm</i>	a magánháztartásban élők száma	2,225
Log (háztartási jövedelem)	<i>logjöv</i>	a háztartás havi nettó jövedelmének logaritmusa	6,269
<i>A „nem rendelkezik bankszámlával” egyetlenben szereplő változók</i>			
Munkanélküliség	<i>mnélk</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó munkanélküli.	0,113
A pénzügyi intézményekbe vetett bizalom hiánya	<i>bizalmatlanság</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó bizalmatlan a bankokkal és a pénzügyi intézményekkel szemben	0,325
Nincs otthoni internet-hozzáférés	<i>nointernet</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadónak nincs otthoni internet-hozzáférése.	0,359
<i>A társadalmi kirekesztés egyetlenében szereplő változók</i>			
Hat év alatti gyermekek száma	<i>kids6</i>	a hat év alatti gyermekek száma a háztartásban	0,126

Változó neve	Jelölés	Leírás	Mintaátlag (N=10 477)
Az anya alacsony iskolai végzettsége	<i>aalokt</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó anyának legmagasabb iskolai végzettsége alsó középfokú vagy annál alacsonyabb.	0,647
Személyes kapcsolatok hiánya	<i>lsfriend</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó havonta kevesebb mint egyszer találkozik a barátaival vagy rokonaival.	0,173
<i>Környezeti tényezők</i>			
Vidék	<i>vidék</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó vidéken él	0,420
Egyenlőtlen-ség	<i>Gini</i>	A háztartások ekvivalens jövedelmére regionális szinten (NUTS3) számított Gini-indexek	0,436
Országdummy-k			Minta méret
Bulgária	<i>Bulgária</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Bulgáriában él	1128
Csehország	<i>Csehország</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Csehországban él	1160
Horvátország	<i>Horvátország</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Horvátországban él	1141
Lettország	<i>Lettország</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Lettországon él	1317
Litvánia	<i>Litvánia</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Litvániában él	1331
Magyarország	<i>Magyarország</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Magyarországon él	1126
Lengyelország	<i>Lengyelország</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Lengyelországban él	890
Románia	<i>Románia</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Romániában él	1197
Szlovákia	<i>Szlovákia</i>	dummy változó, amely akkor egyenlő eggyel, ha a válaszadó Szlovákiában él	1087

Forrás: LiTS III (2016), EBRD és VB

Becslési stratégia

A szimultán egyenletek modellje (SEM) a pénzügyi és társadalmi kirekesztés közötti oksági kapcsolat felállítására szolgál, mivel ebben a rendszerben minden egyenletnek – ceteris paribus – oksági értelmezéssel kell rendelkeznie. Így feltételezem, hogy a pénzügyi és a társadalmi kirekesztettséget együttesen határozzák meg a következők

$$\text{nem rendelkezik bankszámlával} = \beta_{10} + \alpha_1 SE + x_1 \beta_1 + x_e \beta_{1e} + u_1 \quad (1)$$

$$SE = \beta_{20} + \alpha_2 \text{nem rendelkezik bankszámlával} + x_2 \beta_2 + x_e \beta_{2e} + u_2 \quad (2)$$

ahol a *nem rendelkezik bankszámlával* és az *SE* az endogén változók, a u_1 és a u_2 pedig a strukturális hibahatárok. A x_1 változó az exogén változók vektora az első egyenletben: $x_1 = (\text{nő, kor, korsq, alokt, közokt, regáll, htm, logjöv, mnélk, nointernet, bizalmatlanság})$. Hasonlóképpen x_2 az exogén változók vektora a második egyenletben: $x_2 = (\text{nő, kor, korsq, alokt, közokt, regáll, htm, logjöv, kids6, malokt, lsfrend})$. Nyolc exogén változó azonos, a többi pedig különbözik a x_1 és a x_2 oldalon, ami lehetővé teszi, hogy kizárási korlátozásokat alkalmazzunk a modellre. x_e a környezeti tényezőkkel (*vidéki, Gini- és országdummyk*) kapcsolatos exogén változók, amelyek a két egyenlet esetében azonosak. Mindkét egyenletet a strukturális egyenletek azonosítására vonatkozó rangfeltétel segítségével azonosítjuk [7].

Tanulságos, hogy a függő változóval egyidejűleg meghatározott magyarázó változó gyakran korrelál a hibahatárral, ami torzítást és inkonzisztenciát eredményez. Ha a „*nem rendelkezik bankszámlával*” esetében az (1) egyenlet jobb oldalát a (2) egyenletbe beillesztjük, akkor a következő csökkentett formát kapjuk:

$$SE = \pi_{21} x_1 + \pi_{22} x_2 + \pi_{2e} x_e + \varepsilon_2 \quad (3)$$

ahol,

$$\pi_{21} = \frac{\alpha_2 \beta_{11}}{1 - \alpha_2 \alpha_1}, \pi_{22} = \frac{\beta_{22}}{1 - \alpha_2 \alpha_1}, \pi_{2e} = \frac{\alpha_2 \beta_{1e} + \beta_{2e}}{1 - \alpha_2 \alpha_1}, \varepsilon_2 = \frac{\alpha_2 u_1 + u_2}{1 - \alpha_2 \alpha_1}, \alpha_2 \alpha_1 \neq 1$$

Mivel a x_1 és x_e a u_1 feltételezhetően nem korrelálnak egymással, a kérdés az, hogy az *SE* és a u_1 szintén nem korrelálnak-e egymással. A redukált forma szerint az *SE* és a u_1 akkor és csak akkor korrelálnak, ha a ε_2 és a u_1 korrelálnak egymással. A ε_2 azonban a u_1 és a u_2 lineáris függvénye. Ha a u_1 és a u_2 feltételezhetően nem korrelál, akkor a ε_2 és a u_1 nem korrelál, amikor $\alpha_2 = 0$. Nevezetesen, i) ha $\alpha_2 = 0$, akkor az *SE* nem azonosítható egyidejűleg a „*nem rendelkezik bankszámlával*” változóval; és ii) ha $\text{corr}(u_1, u_2) = 0$, akkor a u_1 oldalon nincsenek olyan kimaradt változók vagy mérési hiba, amelyek korrelálnak az *SE*-vel.

A rekurzív bináris probit (RBP) regressziót alkalmazom, mivel mindkét eredményváltozó, a „*nem rendelkezik bankszámlával*” és az *SE* bináris változók. Az RBP egy kétprobitos egyenletrendszer, amely lehetővé teszi, hogy az egyik egyenlet korrelált hibahatárai és bináris függő választása endogén regresszor legyen a másikban (Filippini et al., 2018). Mivel a probit-modell becslési paramétereinek nincs nyilvánvaló gazdasági

értelmezése, a változók relevanciájának és fontosságának meghatározásához átlagos marginális hatásokat vezetek le. A kimeneti változók bináris jellege miatt az egyes kategóriák marginális hatásait egymástól függetlenül lehet becsülni. Az empirikus eredmények jobb megértése és értelmezése érdekében kiszámítom a prediktoroknak a pénzügyi és társadalmi kirekesztettség valószínűségére gyakorolt átlagos marginális hatását, amely a $Pr(\text{nem rendelkezik bankszámlával} = 1, SE = 1)$.

A legérdekesebbnek a x_1 (vagy x_2), x_e , és SE a bankszámlával nem rendelkezőkre gyakorolt marginális hatásainak nagyságrendje tekinthető. Ezek az exogén változók különböző csatornákon keresztül befolyásolják az eredményváltozót. A x_1 és a x_e változása ugyanis közvetlenül hat a bankszámlával nem rendelkezőkre, míg a x_2 változása közvetetten hat a bankszámlával nem rendelkezőkre az SE endogén változó változásán keresztül. Továbbá, mivel az SE endogén magyarázó változó bináris, a bankszámlával nem rendelkezőkre gyakorolt közvetlen marginális hatása a társadalmi kirekesztésnek a pénzügyi kirekesztettségre gyakorolt átlagos kezelési hatásaként (ATE) [8] állapítható meg:

$$ATE(SE) = \Phi(\alpha_1 + x_1\beta_1 + x_e\beta_e) - \Phi(\alpha_1 + x_1\beta_1 + x_e\beta_e)$$

Ezen túlmenően a standard hibák a delta technikák segítségével kerülnek meghatározásra, hogy meg lehessen határozni az átlagos marginális hatások pontosságára és szignifikanciájára vonatkozó statisztikai következtetéseket.

Empirikus eredmény

Coban Mustafa *rbiprobit* [9] STATA parancsát használom a rekurzív bináris probit modell teljes információjú maximális valószínűséggel történő becslésére, amelyben a (2) egyenletet a bankszámlával nem rendelkezőkre vonatkozó egyenlet jobb oldalára építem be, mint a megfigyelt realizált SE . Ezt az eljárást alkalmazom az SE egyenletére is. A modellbecslés eredményei a diagnosztikai tesztekkel együtt a 2. táblázatban láthatók.

A két egyenlet Wald-féle exogenitási tesztje ($H_0: \rho = 0, p\text{-érték} < 0,001$) azt sugallja, hogy a strukturális egyenlet és az endogenitásra vonatkozó redukált egyenlet hibahatárai korrelálnak. A statisztikailag szignifikáns $\text{atanh } \rho$ mindkét egyenletben a u_1 u_2 közötti szignifikáns korrelációt jelzi, ami azt jelenti, hogy az SE és a u_1 korrelálnak egymással az (1) egyenletben, valamint a bankszámlával nem rendelkezők és a u_2 pedig a (2) egyenletben. Az endogén változók becslült együttthatói két egyenletben is statisztikailag szignifikánsak ($\alpha_1 \neq 0, \alpha_2 \neq 0$). Ezért megállapítható, hogy a két függő változó, a pénzügyi és a társadalmi kirekesztés egyszerre azonosítja egymást. Ez azt jelenti, hogy ezek egyetlen probit-modell vagy OLS-becslés segítségével történő külön-külön vizsgálata egyidejűségi torzítást eredményez.

A rekurzív bináris probit-regresszió eredményei megerősítik a pénzügyi és társadalmi kirekesztés közötti oksági kapcsolatot. Vagyis a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatának kitétek nagyobb valószínűséggel vannak kizárva a pénzügyi szolgáltatásokból is és fordítva. Vagyis a társadalmi kirekesztettség

kockázatának kitettek nagyobb valószínűséggel vannak kizárva a pénzügyi szolgáltatásokból is és fordítva. Minden más változó változatlansága mellett a társadalmi kirekesztettség kockázata 13,8%-kal növeli a bankszámlával nem rendelkezők valószínűségét, míg a bankszámla hiánya 18,1%-kal növeli a társadalmi kirekesztettség valószínűségét a kiválasztott közép- és kelet-európai országokban. A társadalmi kirekesztés kockázatának fokozottan kitett személyek körében a formális pénzügyi szolgáltatások alacsonyabb mértékű igénybevétele az alacsony munkaintenzitással magyarázható. Ennek oka, hogy a monetáris és anyagi nélkülözéshez képest a mintában az alacsony munkaintenzitásuk aránya magas mind a bankszámlával nem rendelkezők, mind a társadalmi kirekesztés kockázatának kitettek esetében.

2. táblázat. A pénzügyi és társadalmi kirekesztettség rekurzív bináris probit modellje: Együtthatóbecslések és átlagos marginális hatások

Változók	Bankszámlával nem rendelkezők		SE	
	Együttható-becslések	Átlagos marginális hatás	Együttható-becslések	Átlagos marginális hatás
SE	0,647*** (0,131)	0,138*** (0,029)		
Bankszámlával nem rendelkezők			0,730*** (0,113)	0,181*** (0,030)
nő	-0,070** (0,033)	-0,009** (0,004)	0,124*** (0,031)	-0,002 (0,005)
életkor	-0,045*** (0,005)	-0,006*** (0,001)	-0,037*** (0,007)	-0,008*** (0,001)
életkor²	0,0005*** (0,00005)	0,0001*** (0,00001)	0,001*** (0,0001)	0,0001*** (0,00001)
alokt	0,585*** (0,062)	0,074*** (0,008)	0,072 (0,057)	0,102*** (0,009)
közokt	0,254*** (0,054)	0,032*** (0,007)	0,084** (0,042)	0,046*** (0,008)
regáll	0,249*** (0,042)	0,032*** (0,005)	0,373*** (0,056)	0,058*** (0,007)
htm	0,072*** (0,017)	0,009*** (0,002)	0,170*** (0,018)	0,023*** (0,002)
logjöv	-0,308*** (0,037)	-0,039*** (0,004)	-1,208*** (0,044)	-0,116*** (0,005)
mnélk	0,401*** (0,049)	0,051*** (0,006)		
bizalmatlanság	0,208*** (0,034)	0,026*** (0,004)		
nointernet	0,398*** (0,043)	0,050*** (0,005)		

Változók	Bankszámlával nem rendelkezők		SE	
	Együttható-becslések	Átlagos marginális hatás	Együttható-becslések	Átlagos marginális hatás
kids6			0,253*** (0,043)	0,011*** (0,002)
aalokt			0,141*** (0,037)	0,006*** (0,002)
lsfriend			0,082* (0,043)	0,004* (0,002)
vidék	0,176*** (0,034)	0,022*** (0,004)	0,044 (0,034)	0,030*** (0,005)
gini	-0,414 0,488	-0,052 (0,062)	-0,611 (0,452)	-0,075 (0,075)
Bulgária	1,043*** (0,085)	0,132*** (0,011)	0,731*** (0,083)	0,220*** (0,012)
Csehország	0,668*** (0,086)	0,085*** (0,011)	1,492*** (0,096)	0,208*** (0,015)
Lettország	0,548*** (0,087)	0,070*** (0,011)	1,673*** (0,091)	0,196*** (0,014)
Litvánia	-0,155 (0,103)	-0,020 (0,013)		
Horvátország			1,497*** (0,091)	0,111*** (0,016)
Magyarország	1,319*** (0,082)	0,167*** (0,010)	1,312*** (0,096)	0,299*** 0,013
Lengyelország	1,228*** (0,089)	0,156*** (0,011)	1,392*** (0,099)	0,282*** (0,014)
Románia	1,891*** (0,087)	0,240*** (0,010)	0,738*** (0,101)	0,354*** (0,011)
Szlovákia	0,733*** (0,085)	0,093*** (0,010)	1,399*** (0,095)	0,217*** (0,015)
állandó	0,125 (0,364)		5,875*** (0,347)	
atanh ρ	-0,241*** (0,083)		-0,313*** (0,07)	
Obs	10 476		10 476	
Wald-teszt az exogenitásra	8,462***		20,081***	
AIC	20 914,8		16 570,7	
BIC	21 110,7		16 897,3	
Logaritmikus valószínűség	-10 430,4		-8240,4	

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Megjegyzés: Az MLE-ben a ρ nem közvetlenül becsülhető, hanem az $\text{atanh } \rho = 0,5 \ln \left(\frac{1 + \rho}{1 - \rho} \right)$ kerül alkalmazásra

A személyes tényezők, különösen az *alacsony iskolai végzettség* és a *háztartás jövedelme*, fontos meghatározói a pénzügyi és társadalmi kirekesztésnek a kiválasztott közép- és kelet-európai országokban. A *női nem*, az *életkor* és a *háztartás jövedelme* mind olyan jelentős tényezők, amelyek csökkentik a bankszámlával nem rendelkezés és társadalmi kirekesztettség valószínűségét. Ezzel szemben az összes többi személyes változó növeli a bankszámlával nem rendelkezés és társadalmi kirekesztettség valószínűségét. A nők valamivel kisebb valószínűséggel nem rendelkeznek bankszámlával és társadalmilag kirekesztettek, mint a férfiak. Az életkor és a pénzügyi és társadalmi kirekesztettség közötti kapcsolat U alakú görbével ábrázolható. Az életkorra vonatkozó negatív becslés és az életkor négyzetére vonatkozó pozitív becslés azt mutatja, hogy a bankszámlával nem rendelkezők és a társadalmilag kirekesztettek aránya fiatal korban csökken, és az élet későbbi szakaszában nő. Ezt az eredményt több tényező is okozhatja. A legvalószínűbb magyarázat az, hogy az idősebbeket nagyobb valószínűséggel érinti a technológiai szakadék, ami miatt kevésbé valószínű, hogy elektronikus fizetési kártyát használnak, vagy másra hagyatkoznak banki ügyeik intézésében.

Az *oktatás* a kiválasztott közép- és kelet-európai országokban a pénzügyi és társadalmi kirekesztés egyik legfontosabb meghatározó tényezője. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb valószínűséggel nem rendelkeznek bankszámlával és nagyobb a társadalmi kirekesztettségük. Az alacsony és a középfokú végzettség rendre 7,4%-kal és 3,2%-kal növeli a bankszámlával nem rendelkezés valószínűségét a felsőfokú végzettségűekhez képest. Ugyanakkor a társadalmi kirekesztettség valószínűsége tekintetében a hatások valamivel erősebbek: alacsony iskolai végzettség esetén 10,2%, középfokú végzettség esetén 4,6%. Az egyéni egészségi állapot gyakran merül fel további kritikus paraméternek a pénzügyi és társadalmi kirekesztés erősítése szempontjából. Minden más változó változatlansága mellett a rossz egészségi állapotúak rendre 3,2%-kal és 5,8%-kal növelik a bankszámlával nem rendelkezés és a társadalmi kirekesztettség valószínűségét.

Értelemszerűen a magasabb jövedelmű családoknak nagyobb szükségük van a pénzügyi szolgáltatásokra, és a bankok és más pénzügyi intézmények számára kívánatosabb ügyfelek. Minden más változó változatlansága mellett a háztartás (log) jövedelmének 1%-os növekedése 3,9%-kal csökkenti a bankszámlával nem rendelkezés valószínűségét; ez a hatás közel háromszor olyan erős (11,6%) a társadalmi kirekesztettség valószínűségére. Az alacsony jövedelműek számos okból kifolyólag nem rendelkeznek bankszámlával. A legfontosabb, hogy az alacsony jövedelműek nem jelentenek vonzó piacot a legtöbb bank és pénzügyi szolgáltató számára, mivel igényeik minimálisak, és elhanyagolható nyereséget termelnek. Ezért az alacsony jövedelmű háztartásokat visszatarthatja a pénzügyi szolgáltatások igénybevételétől, hogy nem állnak rendelkezésre az igényeiknek megfelelő, könnyen hozzáférhető és alacsony költségű pénzügyi szolgáltatások. A háztartásméret növekedése pozitívan és szignifikánsan összefügg a bankszámlával nem rendelkezés és a társadalmi kirekesztettség valószínűségével. Míg egy további háztartási tag 0,9%-kal növeli a bankszámlával nem rendelkezés valószínűségét, addig a társadalmi kirekesztettség valószínűségére gyakorolt hatás 2,5-szer nagyobb (2,3%).

A rangsorfeltétel teljesítése érdekében a munkanélküliség, a pénzügyi intézményekbe vetett bizalom hiánya és az otthoni internet-hozzáférés hiánya is beleszámít a bankszámlával nem rendelkezés valószínűségébe. Ezzel szemben a hat év alatti gyermekek száma, az anya alacsony iskolai végzettsége és a személyes kapcsolatok hiánya szerepel a társadalmi kirekesztettség valószínűségében. A határozott idejű szerződéssel rendelkezők könnyen hozzáférnek a pénzügyi szolgáltatásokhoz, a munkanélküliek azonban nehezen jutnak hozzá az alapvető banki szolgáltatásokhoz. A munkanélküliség tehát szintén hozzájárul a bankszámlával nem rendelkezéshez: minden egyéb tényező változatlansága mellett a közép- és kelet-európai országokban a munkanélküliség 5,1%-kal növeli a bankszámlával nem rendelkezés valószínűségét. A pénzügyi intézményekbe vetett bizalom hiánya jelentősen befolyásolta a közép- és kelet-európai országokban a bankszámlával nem rendelkezést. Konkrétabban: a pénzügyi intézményekkel szembeni bizalmatlanság 2,6%-kal növeli a bankszámlával nem rendelkezés valószínűségét. Végül az új információs technológiákhoz való hozzáférés hiánya – különösen az otthoni internet-hozzáférés hiánya – 5%-kal növeli a banki kirekesztettséget. Ebben a tekintetben a bankszámlával nem rendelkezők nem élvezhetik az online bankolás bővülő előnyeit, például az alacsonyabb tranzakciós költségeket.

A társadalmi kirekesztettséget illetően a hat év alatti gyermekek száma, az anya alacsony iskolai végzettsége és a személyes kapcsolatok hiánya (a barátokkal és rokonokkal való rendszeres találkozás hiánya) mind pozitív és statisztikailag szignifikáns meghatározó tényezők. A társadalmi kirekesztés valószínűségére gyakorolt marginális hatásuk azonban csekély: 0,4% és 1,1% közötti.

Környezeti és területi hatások is érvényesülnek, alátámasztva, hogy a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést és a társadalmi kirekesztés kockázatát nemcsak az egyén, hanem a lakóhely is befolyásolja. A vidéken élők nagyobb valószínűséggel nem rendelkeznek bankszámlával és társadalmilag kirekesztettek, mint a városi területeken élők; a vidékiség rendre 2,2%-kal és 3%-kal növeli a bankszámlával nem rendelkezés és a kirekesztettség valószínűségét. A közép- és kelet-európai országok vidéki régióinak kirekesztő jellege több versenyképességi tényezővel is magyarázható: az alacsony ipari és kereskedelmi aktivitással, a munkahelyek hiányával, az alacsonyabb átlagjövedelemmel, valamint a vidéki és városi területek közötti digitális szakadékkal, amely a vidéki területeken általában a készpénzes tranzakciók nagyobb gyakoriságával jár (Európai Bizottság, 2022).

A pénzügyi és a társadalmi kirekesztés tekintetében Horvátországot és Litvániát választottam referenciaországnak, mivel ebben a két országban a legalacsonyabb az előfordulási gyakoriság. Ebben a tekintetben az országdummy-k átlagos marginális hatásai nem hasonlíthatók össze a pénzügyi kirekesztés és a társadalmi kirekesztés között. Az összes változó változatlansága mellett az országoknak megfelelő összes dummy változó (kivéve Litvániát a pénzügyi kirekesztés tekintetében) pozitív és statisztikailag szignifikáns a bankszámlával nem rendelkezés és a társadalmi kirekesztettség valószínűsége szempontjából. Romániában a legnagyobb a marginális hatás, vagyis a romániai lakóhely 24%-kal növeli a bankszámlával nem rendelkezés valószínűségét (Horvátországhoz képest) és 35%-kal a társadalmi kirekesztettséget

valószínűségét (Litvániához képest). A marginális hatás Magyarországon és Lengyelországban a második legmagasabb a bankszámlával nem rendelkező és a társadalmi kirekesztettség tekintetében egyaránt. A magyarországi vagy lengyelországi lakóhely rendre 16,7%-kal és 15,6%-kal növeli a bankszámlával nem rendelkező valószínűségét, valamint rendre 29,9%-kal és 28,2%-kal a társadalmi kirekesztettségét. Másrészt Lettországon és Csehországban a legalacsonyabb a marginális hatás a bankszámlával nem rendelkező esetében, míg a társadalmi kirekesztettségnek Horvátországban a legalacsonyabb a marginális hatása.

Elemzés

A jelen tanulmány kimutatta, hogy a pénzügyi és a társadalmi kirekesztés egymást erősítik a közép- és kelet-európai országokban. A társadalmi kirekesztettség kockázatának kitettek nagyobb valószínűséggel vannak kizárva a pénzügyi szolgáltatásokból is. Ezzel szemben a pénzügyi kirekesztés veszélyének kitettek nagyobb valószínűséggel szegények és társadalmilag kirekesztettek. A jelen elemzés ezért arra keresi a választ, hogy a pénzügyi kirekesztést miért nem lehet a társadalmi kirekesztéstől vagy a szegénységtől elkülönítve vizsgálni.

Megállapításai összhangban vannak a társadalmi kirekesztésnek a pénzügyi kirekesztésre gyakorolt hatását vizsgáló korábbi tanulmányokkal. Corrado & Corrado (2015) megállapította, hogy a 2008–2010-es gazdasági válság idején 10%-kal csökkent a bankszámla-használat valószínűsége a vagyontalan és a kedvezőtlen foglalkoztatási sokkuktól sújtott kelet-európai háztartások körében [10]. A formális pénzügyi szolgáltatások válság idején csökkenő igénybevételét azzal magyarázzák, hogy a kiszolgáltatók háztartásokat védő szociális biztonsági hálók nem voltak hozzáférhetőek, nem voltak megfelelő lefedettségűek és nem voltak hatékonyak.

Ezen bizonyítékok potenciális szakpolitikai beavatkozási célpontokat is azonosítanak. A legtöbb közép- és kelet-európai országban a pénzügyi kiszolgáltatottság csökkentését célzó általános intézkedés a pénzügyi ismeretek bővítése. A magyar kormány például lakossági pénzügyi tudatosságnövelő politikát hajtott végre 2017-ben. Németh, Vargha et al. (2020) kiemelte, hogy az említett politika keretében végzett képzések többsége nem veszi figyelembe a célcsoportok jövedelmi vagy társadalmi háttérét, és nem a pénzügyileg kiszolgáltató csoportok növekedésére összpontosít. A pénzügyi ismeretek átadása vagy a pénzügyi szolgáltatások nyújtása helyett a pénzügyi kirekesztés társadalmi és gazdasági problémaként való kezelése lehet a legjobb stratégia, különösen a társadalmi kirekesztés vagy szegénység által veszélyeztetett közösségek számára. A pénzügyileg kirekesztettek kielégítetlen szükségleteinek kielégítése és bizalmuk erősítése mellett kritikus fontosságú a kockázatok felismerése és diverzifikálása, a tranzakciós költségek minimalizálása, valamint az életkorhoz, pénzügyi helyzethez és egyéb egyéni jellemzőkhöz igazodó, megfizethető pénzügyi szolgáltatások nyújtása is.

Következtetés

Mindennapjaik során a legtöbben igénybe vesznek pénzügyi szolgáltatásokat, és a bankszámla megléte előfeltétele az egyéb pénzügyi szolgáltatásokhoz és a digitális fizetésekhez való hozzáférésnek. Ezek a szolgáltatások azonban nem mindenki számára hozzáférhetők, különösen a társadalmilag marginalizálódottak számára. Emellett a diszkrimináció, a pénzügyi és digitális ismeretek hiánya, a nem hatékony szerződésérvényesítés, az elégtelen információs környezet, az elégtelen termékjellemzők, a magas árak és a célszerűtlen szabályozás is okozhatják azt, hogy az egyének nem férnek hozzá a pénzügyi termékekhez és szolgáltatásokhoz (World Bank, 2014).

A LiTS III részletes adataira alkalmazott SEM-modell alapján bizonyítva látom a pénzügyi kirekesztettség és a társadalmi kirekesztettség közötti oksági viszonyt: a társadalmi kirekesztés veszélyének kitétek nagyobb valószínűséggel vannak kizárva a banki szolgáltatásokból, és ez fordítva is igaz. Az oksági kapcsolat mellett a bankszámlával nem rendelkező és a társadalmi kirekesztettség valószínűsége függ néhány személyes és környezeti tényezőtől is. A személyes jellemzők közül a nő nem, az életkor és a háztartás jövedelme csökkenti a bankszámlával nem rendelkező és a társadalmi kirekesztettség valószínűségét. Ezzel szemben az alacsony iskolai végzettség, a rossz egészségi állapot, a háztartásméret, a háztartás jövedelme és a munkanélküliség növeli a bankszámlával nem rendelkező és a társadalmi kirekesztettség valószínűségét. Az elemzés arra is rámutat, hogy a pénzügyi intézmények iránt bizalmatlan és az internetet nem használó egyének nagyobb valószínűséggel nem rendelkeznek bankszámlával, míg a gyengébb személyes kapcsolatokkal rendelkezők nagyobb valószínűséggel társadalmilag kirekesztettek.

Területi hatás is érvényesül: a bankszámlával nem rendelkező és társadalmilag kirekesztett személyek valószínűsége a lakóhely függvénye – konkrétan: a közép- és kelet-európai országok vidéki területein élők nagyobb valószínűséggel nem rendelkeznek bankszámlával és társadalmilag kirekesztettek. Ezen túlmenően minden dummy országváltozó pozitívan befolyásolja a bankszámlával nem rendelkező és a társadalmi kirekesztettség valószínűségét: átlagos marginális hatásuk viszonylag magas a többi változóhoz képest.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 2015-ös, a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó fenntartható fejlődési menetrendje globális jövőképként fogalmazta meg a belső pénzügyi intézmények képességeinek erősítését a banki, biztosítási és pénzügyi szolgáltatásokhoz való általános hozzáférés előmozdítása és javítása terén. Ebben a tekintetben a pénzügyi kirekesztés felszámolása mind a fejlett, mind a fejlődő országok számára prioritás. A pénzügyi kirekesztés általában a fogyasztók pénzügyi műveltségének és pénzügyi képességeinek erősítésével, valamint a pénzügyi termékek, szolgáltatások és tanácsadás szolgáltatók részéről hozzáférhetővé tételével számolható fel. Ez azonban nem elegendő, ugyanis a pénzügyi kirekesztés eredményesebb felszámolása nemzeti és regionális stratégiákat igényel, amelyek sikeréhez kormányzati támogatásra és a magánszektor elkötelezettségére egyaránt szükség van. Ez viszont csak akkor lesz hatékony, ha a stratégia összhangban áll a piaci igényekkel. ■

Függelék

3. táblázat. A pénzügyi kirekesztés mutatói a kiválasztott közép- és kelet-európai országokban

Országok	(1)					(2)		(3)
	Számlával nem rendelkezők, csoportok szerint (15 év felettiek %-a) (2017)					Százalékos változás (2017–2021)		Az internetet netbankolásra használó egyének (a 16-74 évesek százalékában) (2021)
Mindenki	^a munkaerőpiacon kívül	legszegényebb 40%	vidéki területek	fiatalok (15-24 évesek aránya)	ATM/100 000 felnyílt	Kereskedelmi banki fiók/100 000 felnyílt		
Bulgária	27,8	48,8	45,5	34,4	56,5	-6	22	15
Csehország	19,0	41,3	29,4	21,1	58,8	5	-19	73
Horvátország	13,9	23,2	19,0	11,8	53,1	0	-18	56
Magyarország	25,1	43,5	32,3	31,2	39,9	13	47	56
Litvánia	17,1	36,4	22,1	15,2	36,2	-36	-21	72
Lettország	6,8	14,8	11,5	7,8	24,3	-6	-56	80
Lengyelország	13,3	32,9	15,8	13,4	37,4	-7	-23	52
Románia	42,4	52,2	62,2	46,1	48,9	-6	-19	15
Szlovákia	15,8	34,6	22,1	16,1	45,4	3	-22	58
CEE: Átlag	20,1	36,4	28,9	21,9	44,5	-4	-12	53
Euróövezet	4,7	8,7	6,2	4,5	20,9	-	-	-

Források: (1) WB 2017 Global Findex Database; (2) IMF 2021 Financial Access Survey; (3) Európai uniós statisztika a háztartások és egyének IKT-használatáról.

Megjegyzések

1. Koku (2015), Fernández-Olit et al. (2020), Sprague (2015), és Urquijo (2015)
2. Észtország és Szlovénia a bankszámlával nem rendelkezők alacsony aránya miatt kikerült a mintából.
3. Bankszámla megléte, de a fizetési lehetőségek igénybevételének hiánya vagy korlátozott volta
4. Letöltés dátuma: 2022. szeptember 5., forrás: <https://globalfindex.worldbank.org>
5. Letöltés dátuma: 2020. szeptember 10., forrás: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROE))

6. Letöltés dátuma: 2020. augusztus 8., forrás: <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/lits.html>
7. A kétegyenletes szimultán egyenletes modellben az első egyenlet akkor és csak akkor azonosítható, ha a második egyenletben legalább egy olyan exogén változó van (nem nulla együtthatóval), amely nem szerepel az első egyenletben (Wooldridge, 2015).
8. az egyváltozós standard normális kumulatív függvényt jelenti
9. További részletekért lásd: <https://github.com/cobanomics/rbiprobit>
10. Tanulmányukban a kiválasztott kilenc közép- és kelet-európai országot vizsgálták.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani Galambosné dr. Tiszberger Mónika egyetemi docensnek és dr. Gál Zoltán egyetemi tanárnak – a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara munkatársainak. Útmutatásuk és javaslataik nagyon hasznosnak bizonyultak a jelen tanulmány készítése során.

Irodalomjegyzék

1. Anderloni, L., Braga, M. D., Carluccio, E. M., & Gloukoviezoff, G. (2007). From Financial Exclusion to Overindebtedness: The Paradox of Difficulties for People on Low Incomes? In *New Frontiers in Banking Services* (pp. 213–245).
2. Appleyard, L. (2011). Review Article: Household Finances Under Pressure: What is the Role of Social Policy? *Social Policy and Society*, 11(1), 131–140. <https://doi.org/10.1017/S1474746411000479>
3. Bernad, C., Fuentelsaz, L., & Gómez, J. (2008). Deregulation and its Long-Run Effects on the Availability of Banking Services in Low-Income Communities. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 40(7), 1681–1696. <https://doi.org/10.1068/a39222>
4. Bond, P., & Krishnamurthy, A. (2004). Regulating Exclusion from Financial Markets. *The Review of Economic Studies*, 71(3), 681–707. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937X.2004.00300.x>
5. Caplan, M. A., Birkenmaier, J., & Bae, J. (2021). Financial exclusion in OECD countries: A scoping review. *International Journal of Social Welfare*, 30(1), 58–71. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12430>
6. Carbó, S., Gardener, E. P. M., & Molyneux, P. (2005). Financial Exclusion in Europe. In *Financial Exclusion* (pp. 98–111). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230508743_6
7. Corrado, G., & Corrado, L. (2015). The geography of financial inclusion across Europe during the global crisis. *Journal of Economic Geography*, 15(5), 1055–1083. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbu054>

8. Csorba, L. (2020). The determining factors of financial culture, financial literacy and financial behavior. *Public Finance Quarterly*, 65(1), 67–83. https://doi.org/10.35551/PFQ_2020_1_6
9. Demirguc-Kunt, A., & Klapper, L. (2012). *Measuring financial inclusion: The Global Findex Database* (Policy Research Working Paper Series No. 6025). The World Bank. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:wbk:wbrwps:6025>
10. Demirguc-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., & Hess, J. (2018). *The Global Findex Database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution*. The World Bank. <https://globalfindex.worldbank.org/>
11. Dymski, G. A. (2003). Immigration, finance, and urban evolution: An illustrative model, with a Los Angeles case study. *The Review of Black Political Economy*, 30(4), 27–50. <https://doi.org/10.1007/bfo2687549>
12. European Commission. (2022). *Cohesion in Europe towards 2050. Eighth report on economic, social and territorial cohesion*. Publications Office of the European Union Luxembourg.
13. Fernández-Olit, B., Martín Martín, J. M., & Porras González, E. (2020). Systematized literature review on financial inclusion and exclusion in developed countries. *International Journal of Bank Marketing*, 38(3), 600–626. <https://doi.org/10.1108/IJBM-06-2019-0203>
14. Fernández-Olit, B., Paredes-Gázquez, J. D., & de la Cuesta-González, M. (2016). Are Social and Financial Exclusion Two Sides of the Same Coin? An Analysis of the Financial Integration of Vulnerable People. *Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, 1–24. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1479-y>
15. Filippini, M., Greene, W. H., Kumar, N., & Martinez-Cruz, A. L. (2018). A note on the different interpretation of the correlation parameters in the Bivariate Probit and the Recursive Bivariate Probit. *Economics Letters*, 167, 104–107. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.03.018>
16. Kearney. (2021). *European Retail Banking Radar 2021: Challenges and opportunities in a tumultuous year*. <https://www.kearney.com/financial-services/european-retail-banking-radar>
17. Koku, P. s. (2015). Financial exclusion of the poor: A literature review. *International Journal of Bank Marketing*, 33(5), 654–668. <https://doi.org/10.1108/IJBM-09-2014-0134>
18. Leyshon, A., & Thrift, N. (1995). Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 20(3), 312–341. <https://doi.org/10.2307/622654>
19. Myers, J., Cato, M. S., & Jones, P. A. (2012). An ‘alternative mainstream’? The impact of financial inclusion policy on credit unions in Wales. *Public Money & Management*, 32(6), 409–416. <https://doi.org/10.1080/09540962.2012.728780>
20. Németh, E., Vargha, B. T., & Domokos, K. (2020). Financial Literacy. Who, whom, and what are they Training for? Comparative Analysis 2016–2020. *Public Finance Quarterly*, 65(4), 554–583.

21. Németh, E., Zsótér, B., & Béres, D. (2020). Financial Vulnerability of the Hungarian Population. *Public Finance Quarterly*, 65(2), 284–311. https://doi.org/10.35551/PFQ_2020_2_8
22. Pauwels, M.-C. (2011). Ethnicity and Financial Exclusion: How Fringe Banking has taken hold in Ethnic and Immigrant Neighborhoods. *Ethnic Studies Review*, 34.1, 211–219. <https://doi.org/10.1525/esr.2011.34.1.211>
23. Rhine, S. L. w., & Greene, W. H. (2013). Factors That Contribute to Becoming Unbanked. *The Journal of Consumer Affairs*, 47(1), 27–45. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2012.01244.x>
24. Rojas, D. S. (2010). Accessing Alternatives: Latino Immigrant Financial Experiences in Virginia. *International Journal of Business Anthropology*, 1(1), 57–78.
25. Sprague, A. (2015). Next Generation TANF: Reconceptualizing Public Assistance as a Vehicle for Financial Inclusion. *University of the District of Columbia Law Review*, 18(1), 144–ii.
26. Taket, A., Crisp, B. R., Nevill, A., Lamaro, G., Graham, M., & Barter-Godfrey, S. (2009). *Theorising Social Exclusion* (Vol. 2). Routledge London.
27. Urquijo, L. G. (2015). Financial Exclusion in the European Union: Addressing Difficulties in Accessing Finance within the Current Integration Framework. *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 100–117. <https://doi.org/10.1080/14782804.2014.961059>
28. Wooldridge, J. M. (2015). *Introductory econometrics: A modern approach*. Cengage learning.
29. World Bank. (2014). *Global Financial Development Report*.